

MODELOS FONÉTICOS E AUTENTICIDADE LINGÜÍSTICA

X. L. REGUEIRA

Universidade de Santiago / Instituto da Lingua Galega

1. Antecedentes

Desde hai algúns anos o galego vén adquirindo usos orais de relevancia pública, tanto nos rexistros formais (como lingua administrativa, científica, xurídica, etc.) coma nos rexistros informais (lingua coloquial, familiar). Esta situación é relativamente nova para a nosa lingua.

Da época do Rexurdimento dicía Pardo Bazán, nunha frase moi citada, que o galego "no lo hablan los que lo escriben". A maior parte dos escritores e homes de cultura que escribían en galego mantiñan discursos públicos en español, ademais de usar esta lingua na súa vida diaria (Cfr. Hermida 1992: 180). E esa realidade continuou en boa medida no século XX. Non hai máis ca facer un repaso da nómina de autores da literatura galega e mesmo dos estudiosos da lingua para comprobar que moitos deles foran educados en español e tiñan o español como lingua familiar. O profesor Alonso Montero tense referido varias veces en público a esta cuestión, con nomes e datos que non cumpre repetir aquí. O feito relevante que nos interesa é que o galego, moito tempo despois de ter un desenvolvemento importante como lingua escrita, seguiu sen ter un desenvolvemento semellante como lingua oral. É certo que xa desde as Irmandades da Fala e o Grupo Nós se utiliza o galego en reunións públicas, pero case sempre de xeito restrinxido ós círculos galeguistas, cunha incidencia social escasa.

O gran soporte para a lingua oral van se-los medios de comunicación falados (radio e TV), pero cando estes medios chegan á nosa sociedade non falan en galego. Durante os anos 60 poucas mostras de galego oral se podían oír na radio. Ata hai máis ou menos 15 anos non existía un teatro profesional en galego. Nas escolas a presenza desta lingua era reprimida, mesmo entre nenos practicamente monolingües. O galego falado non chegaba á sociedade desde ningunha tribuna que lle dese prestixio. A lingua oral culta de Galicia era o español e o galego só era utilizado como lingua popular e en rexistros informais (coloquial e familiar). Carecía

dunha dimensión superior como lingua falada, aínda que xa tiña tras de si unha longa traxectoria como lingua escrita, pouco máis ca literaria.

Nos últimos vinte anos o galego asumiu unha serie funcións que nunca antes tivera, e daquela atopouse con dificultades estritamente lingüísticas derivadas do seu precario desenvolvemento como lingua culta: problemas de terminoloxía, de fraseoloxía, de escasa definición dunha norma lingüística común, etc. As gramáticas eran demasiado elementais e os dicionarios existentes non servían para resolver os problemas que aparecían a reo. Os materiais para o ensino da lingua eran moi escasos. Isto provocou que os mellores esforzos dos lingüistas galegos se orientasen ó establecemento dunha norma escrita, á constitución das novas variedades, consonte as novas necesidades (administración, xustiza), así coma ó desenvolvemento da lexicografía e, en menor medida, dos estudos gramaticais.

Como se ve, eses esforzos dirixíronse fundamentalmente ó desenvolvemento da lingua escrita, mentres que o aspecto oral da lingua quedou nun segundo plano. Non obstante, a ampliación das funcións comunicativas non só afectou á lingua escrita, senón que tamén, por primeira vez de maneira significativa, a palabra falada en galego chega á sociedade desde a escola, desde a radio, desde a TV, desde o teatro ou desde a actividade política, por citar só algúns dos ámbitos de maior impacto social. E sen dispoñer dunha tradición oral culta nin dunha norma orientativa para a pronuncia. De feito, hoxe aínda non contamos cunha descrición suficiente da fonética galega. Por exemplo, o pouco que coñecemos da entoación galega, ademais das observacións impresionistas e intuitivas que cadaquén pode facer, débese a un breve traballo de Ramón Blanco Carril publicado en 1973 e ás poucas páxinas que lle dedica José Álvaro Porto Dapena no seu libro sobre o galego da comarca ferrolá (Porto Dapena 1977: 41-49 e láminas). É dicir, o galego non ten unha variedade oral que poida servir espontaneamente de modelo culto exemplar para toda a sociedade nin tampouco se elaboraron unhas pautas de pronuncia que poidan servir de referencia.

Nesta comunicación trataremos da necesidade de definir un modelo fonético de referencia para o galego e dos problemas que se presentan a esta tarefa.

2. Modelos fonéticos

A situación da lingua galega como lingua B e maila inexistencia dun patrón establecido para a súa pronuncia fai que hoxe, a carón de modelos fonéticos máis ou menos puros, se encontren outros que non se corresponden coa fonoloxía e a fonética desta lingua e que teñen unha presenza

importante na vida urbana e, máis aínda, nos medios de comunicación oral (radio, TV).

O pouco interese dos responsables destes medios pola calidade do idioma en que transmiten, xunto cunha concepción da planificación lingüística centrada na manifestación escrita da lingua, fai que, p.e., nos servicios informativos da radio ou da televisión galegas os lingüistas se limiten a supervisa-los textos escritos que se van ler ante o micrófono, o que non vale de moito se logo van ser mal lidos, se a lingua vai ser "falsificada" no seu aspecto sonoro, que vai se-lo que perciba o oínte de maneira máis inmediata. E, neste momento en que o galego falado adquire proxección social, os falantes atópanse cunha forma fonética que violenta o seu sentimento lingüístico, que produce unha forte impresión de "galego falso", de inautenticidade.

Convén precisar que, aínda que nesta comunicación me vou referir preferentemente ó galego utilizado nos medios de comunicación por mor da súa incidencia social, igualmente poderíamos tratar da lingua utilizada en conferencias, actos públicos e mesmo nas clases de galego. É sabido que unha parte dos profesores de galego ten o castelán como lingua materna e algúns deles adquiriron os patróns fonéticos do galego de maneira deficiente, ata o punto de que teñen problemas para distingui-las sete vocais, para realiza-la fricativa prepalatal xorda de *peixe* ou para que a súa entoación se pareza á propia do galego.

Naturalmente, a presenza deses modelos fonéticos que podemos chamar "pseudogalegos" explícase por causas socioculturais e, en última instancia, históricas. A maioría dos profesionais dos medios de comunicación falados, e moitos dos políticos e persoeiros que ocupan a cotío eses medios, están instalados no castelán, aínda que usen o galego como idioma público, ocasional ou ritual. Pero a importancia deste fenómeno vai máis alá, xa que moitas persoas concienciadas respecto ó idioma (mesmo algunhas que utilizan o galego de xeito militante) teñen unha pronuncia que non responde ós requisitos mínimos esixibles. Estas xentes proceden de medios urbanos castelanfalantes e aprenderon o galego fundamentalmente a partir de textos escritos, tamén por causa da ausencia dun modelo de galego oral culto. Estes problemas son tanto máis graves canto que, na maioría dos casos, non se ten conciencia da necesidade dun amplo dominio do aspecto fonético da lingua. A miúdo estas deficiencias encóbreanse coa utilización (ás veces abusiva) dun certo léxico marcado como máis diferencial: *acadar, rexeitar, ollar, testa*, etc., ou coa adopción de variantes que, seguindo algunhas opinións, son menos sospeitosas de castelanismo, como *Galiza, dicer, escreber, amábel*, etc., sen ter en conta se son formas que responden á estrutura fonolóxica e morfolóxica do galego ou non. En calquera caso, para este tipo de falantes a busca dun

galego máis auténtico normalmente non pasa pola aprendizaxe e polo perfeccionamento do aspecto fónico da lingua.

Hoxe en día tamén hai, naturalmente, galegofalantes urbanos, mesmo en postos de gran relevancia social, que manteñen con orgullo a súa lingua e son fieis ó modelo lingüístico que recibiron, coas modificacións máis ou menos superficiais necesarias nos novos ámbitos de uso da lingua (vocabulario e estruturas sintácticas, sobre todo). E por outro lado segue a esta-lo que podemos chamar "galego popular", a lingua do ámbito rural, das vilas e de certos grupos sociais das cidades. Estes modelos fonéticos que responden ós patróns auténticos da lingua tamén aparecen nos medios de comunicación. O oínte da radio ou da TV recibe polo tanto modelos contradictorios mesturados de maneira bastante caótica.

Parece claro que este constitúe o principal problema á hora de establecer un patrón fonético de referencia para o galego. E ó mesmo tempo tamén é a mellor xustificación da súa necesidade. De non actuarmos axiña e dunha maneira decidida nesta dirección, existe o perigo real de que eses modelos de "pseudogalego" empecen a ser considerados como unha variedade máis culta e elegante de galego, adecuada para utilizar en certos ambientes urbanos máis refinados, nos que unha variedade fonética semellante ó "galego rural" podería parecer inapropiada. Hoxe xa poden detectarse indicios de que está sucedendo algo así. Por exemplo, é posible observar que algúns galegofalantes naturais, mesmo individuos preocupados pola corrección lingüística, en certas situacións incómodas para manter un discurso en galego (interlocutores que se manteñen insistentemente en castelán ou que pertencen a estratos sociais e culturais elevados), optan por mante-la lingua, pero suprimen aqueles aspectos sentidos como máis vulgares: omisión da geadá, entoación máis semellante á do castelán, pronuncia máis pechada das vocais medias abertas ([^hbɛ̃ŋ], [^hʒ̃nte]), introducción de elementos caracterizadores de variedades urbanas máis prestixiosas (conxunción *i* por *e*), etc. É dicir, o falante procura a "elevación" do rexistro lingüístico achegándoo ós modelos "urbanos", mellor valorados cá súa pronuncia natural por estaren máis afastados da lingua popular e rural, sentida como demasiado vulgar. En definitiva, a variedade máis elevada resultante non é máis ca unha forma desnaturalizada de galego, fortemente castelanizada no aspecto fónico. Debe notarse, por contra, que neste tipo de rexistro encaixa perfectamente o purismo morfolóxico, sintáctico ou léxico: *vaixela*, *igreja*, *universidade* ou *legais*, poño por caso, son máis elegantes ca *vajilla*, *iglesia*, *universidá* ou *legales*, en canto que se afastan das variedades máis vulgares.

3. Aspectos dalgúns modelos fonéticos dos medios de comunicación

Dixen antes que aínda non dispoñemos dunha descrición axustada da fonética galega e a continuación falei de modelos fonéticos galegos e de modelos fonéticos "pseudogalegos". Non hai contradicción entre estas dúas afirmacións. Tódolos falantes somos capaces de discernir de maneira intuitiva aquilo que corresponde ós patróns da nosa lingua e aquilo que non o fai. A "impresión" auditiva que recibimos cando escoitamos eses modelos pseudogalegos poderíamos expresala dicindo que a persoa que fala non ten "acento" galego. De feito, os estudos de fonética tradicionais estaban baseados en técnicas fundamentalmente impresionistas. E desta maneira impresionista podemos chegar a distinguir, despois dun certo adestramento, a articulación dos diferentes sons lingüísticos.

Nesta comunicación, para non me limitar a repetir algunhas das observacións impresionistas que todos temos feito, decidín estudar algúns aspectos da pronuncia que recibimos a través dos medios de comunicación coa axuda dos métodos de análise da fonética acústica. Para iso utilicei uns 30 minutos de gravación da Radio Galega e mais do informativo en galego de Radio-1 (RNE-G). Escollín algúns treitos e fíxen que cinco persoas (tres mulleres e dous homes) de lingua materna galega os lesen varias veces, despois de seren postas en situación e instruídas para conseguir un rexistro o máis semellante posible ó dos orixinais. Os distintos enunciados foron analizados co Kay CSL 4300 do Laboratorio de Fonética do Instituto da Lingua Galega. Os parámetros tidos en conta foron a frecuencia dos dous primeiros formantes vocálicos (F1 e F2) nas vocais tónicas, e a duración, a intensidade e a frecuencia fundamental, que configuran a entoación, para o estudo das vocais finais átonas. Así puider efectuar algunhas comparacións (sempre entre voces femininas por unha parte e voces masculinas pola outra), das que imos presentar aquí algunhas das máis significativas. É obvio, pois, que non se trata de realizar unha descrición completa nin sistemática deste modelo fonético, senón de achegar algunhas mostras, unicamente con valor indicativo, da realización das vocais tónicas e das vocais átonas finais, fundamentalmente.

3.1. Vocais tónicas

Un dos trazos característicos da fonoloxía do galego é un sistema vocálico composto por sete unidades en posición tónica, fronte ás cinco do español. Pero nos medios de comunicación non é raro observar que o galego é pronunciado con cinco vocais. O máis habitual é que as dúas vocais medias sexan moi semellantes ás vocais mediopechadas do galego. Unha variante menos frecuente deste modelo consiste na realización de dúas vocais intermedias entre as mediopechadas e as medioabertas: así o [ɛ̞] resulta moi pechado para ser percibido como [ɛ], pero demasiado aberto para ser identificado coa realización [e] habitual no galego.

Outros falantes teñen noticia da existencia de sete vocais e esforzánse en distingui-las, pero o seu descoñecemento do idioma, unido á ambigüidade das grafías *e* e *o*, lévaos a distribuír de maneira inadecuada as vocais medioabertas e mediopechadas, con tendencia a introduci-la mediopechada no canto da medioaberta.

Esta é a situación que podemos encontrar no Enunciado 1 (Ver Apéndice), como se pode observar pola realización da palabra *festas*, que confrontamos coas correspondentes gravacións de galegofalantes que utilizamos como contraste¹. Se superpoñémo-las realizacións da locutora e dos falantes ó triángulo acústico das vocais tónicas do galego² (Cfr. González González / Regueira Fernández 1994: 170), vemos que a realización gravada da radio (representada por un círculo) é case coincidente coas realizacións de /e/, mentres que as dos tres informantes (marcadas por aspas) están situadas arredor da realización media de /ɛ/:

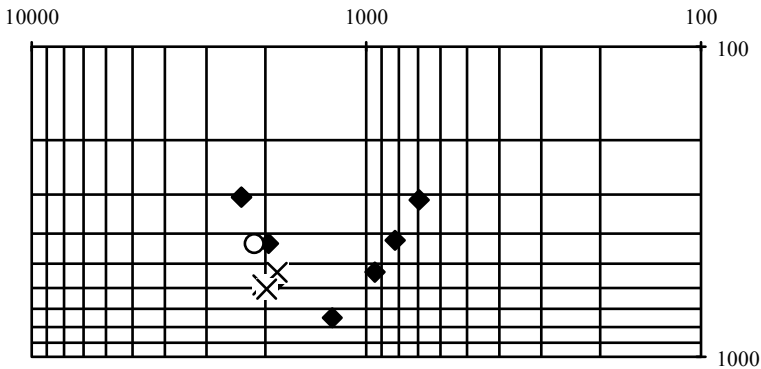

Gráfico 1
Realización da vocal tónica de *festas*.

Outro tanto ocorre no Enunciado 2 coa vocal tónica de *sempre*. Téñase en conta que a frase resultante (*un número sempre fixo*), ó ser realizada cun timbre que non lle pertence, entre outras incorreccións, pode

¹ No curso oíronse as gravacións do programa de radio e mailas efectuadas polos galegofalantes, en primeiro lugar os enunciados completos e a continuación das palabras ou fragmentos estudados. Lamentablemente, ó non poder acompañalos documentos sonoros, o texto perde unha parte da súa eficacia.

² Neste triángulo preséntanse as sete vocais tónicas segundo a frecuencia media dos dous primeiros formantes vocálicos en contexto de consoantes bilabiais. Así, de esquerda a dereita están dispostas, en sentido descendente, as vocais /i/, /e/, /ɛ/, /a/, e en sentido ascendente /ɔ/, /o/ e /u/.

prestarse a interpretacións erróneas, pois resulta máis semellante á realización que correspondería a *un número sen prefixo*. Aquí a separación entre a realización da locutora e a efectuada polos demais informantes é aínda maior ca no caso anterior:

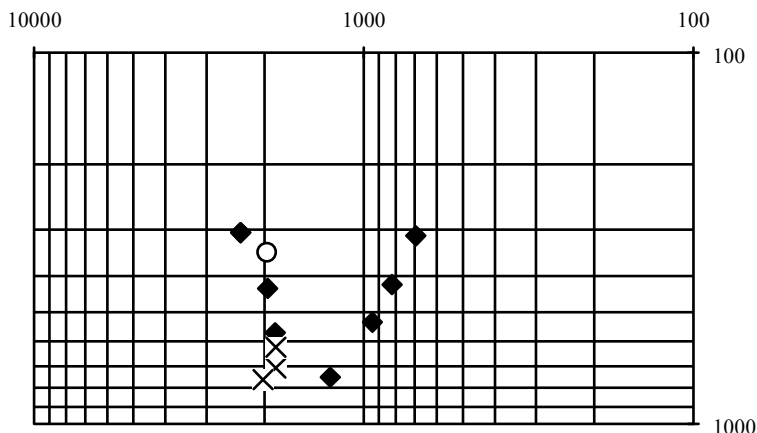

Gráfico 2
Realización da vocal tónica de *sempre* no Enunciado 2

Á vista destes gráficos resulta evidente que a realización das vocais tónicas efectuada pola locutora resulta inaceptable para calquera galego-falante.

3.2. Vocais átonas finais

Pero o contraste entre a realización de *un número sempre fixo* pola locutora e polos falantes non se reduce á diferenza de timbre da vocal tónica de *sempre*. Debemos considerar tamén un dos aspectos máis interesantes, por menos coñecido, do vocalismo galego: o comportamento das vocais átonas finais, particularmente cando ocorren en final de período ou en final interno ante un inciso.

Se atendemos á vocal final [o] de *fixo*, entre as distintas realizacións percibimos diferenzas notables. En primeiro lugar, a variación da frecuencia fundamental (variación tonal) da secuencia *sempre fixo* pronunciada pola locutora sepárase da dos demais falantes en que a vocal final [o] ten unha frecuencia media superior á da vocal tónica precedente [i], de maneira que toda a secuencia é percibida como rematada en ton ascendente, a pesar de que o ton da vocal final é, en si mesmo, descendente,

como se pode ver nesta comparación esquemática da F0 entre as realizacións da locutora e dunha das falantes:

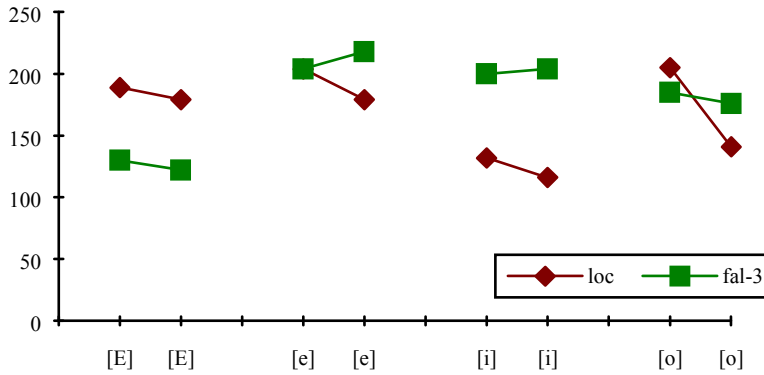

Gráfico 3

Esquema da frecuencia fundamental das vogais da secuencia *sempre fixo* realizada pola locutora e pola falante 3

Por outra parte, se comparámo-la intensidade máxima (en dB) das catro vogais da secuencia *sempre fixo* encontramos unha situación parecida: a locutora realiza as tres primeiras vogais con intensidade crecente, chegando ó cumio no [i] de *fixo*, mentres que os demais falantes seguen unha liña decrecente de intensidade a partir da vocal tónica de *sempre*. Un dos efectos deste reparto de intensidades é que a vocal [o] final da secuencia é demasiado intensa na realización da locutora:

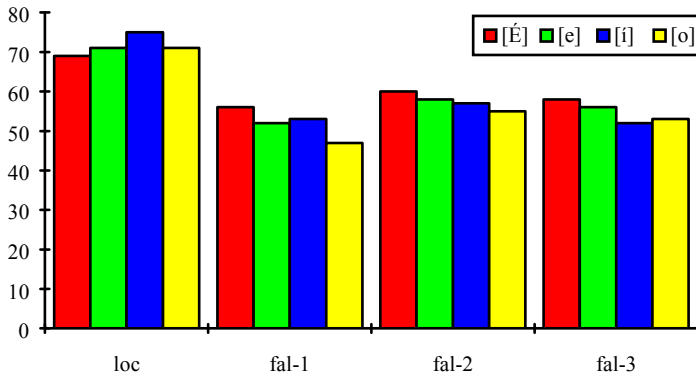

Gráfico 4

Intensidade máxima en dB das vogais da secuencia *sempre fixo* na locutora e nas tres informantes femininas

Se o que observamos é a duración das diferentes vogais desta secuencia, encontrámonos tamén con comportamentos claramente diverxentes. A vocal máis longa de toda a secuencia pronunciada pola locutora é a vocal final de *fixo*, mentres que nos outros tres falantes é a tónica de *fixo* a máis longa:

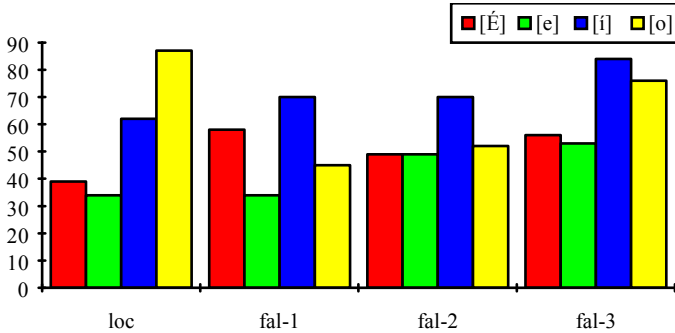

Gráfico 5

Duración en ms das vogais da secuencia *sempre fixo* na locutora e nas tres informantes

Como vemos, tanto o timbre coma a escasa intensidade e a curta duración relativa da vocal tónica de *sempre* fai que esta secuencia se asemeille a *sen prefixo*, co que a escasa competencia lingüística non só resulta chocante para os falantes de galego, senón que rompe a comunicación ó ataca-las bases do sistema fonolóxico e fai que a mensaxe resulte confusa ou mesmo incomprendible.

Tomemos agora o Enunciado 3, no que unha voz masculina nos le un texto cargado de cortes e incisos, algo bastante habitual nos informativos. Reparemos nas dúas ocorrencias do topónimo *Ourense*, ambas ante unha pausa interna. Observamos que, na primeira delas, o locutor remata con ton elevado e ascendente na vocal final, de maneira contraria ós outros dous falantes masculinos, que o fan cun ton elevado pero descendente:

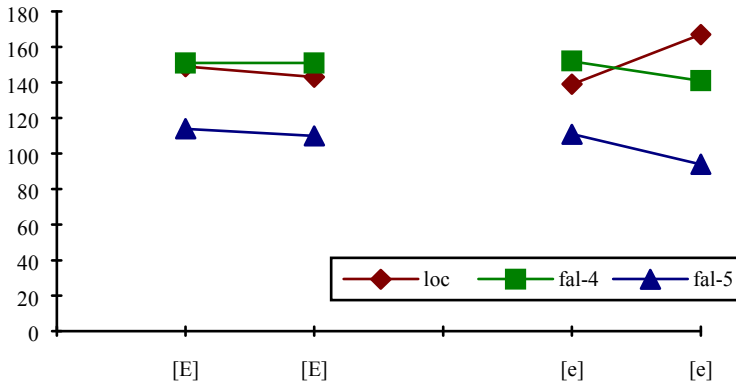

Gráfico 6

Esquema da frecuencia fundamental das vogais de *Ourense-1* no locutor e nos dous informantes masculinos

Por contra no segundo exemplo, aínda que hai algunhas diferencias perceptibles, a frecuencia fundamental do locutor e dos informantes segue unha liña semellante, como se pode constatar pola comparación das curvas presentadas nas ventás B dos gráficos 7 e 8. En ambos exemplos tanto a intensidade coma a duración relativas da vocal final na realización do locutor son excesivas (ventá C gráfico 7; cfr. gráfico 8):

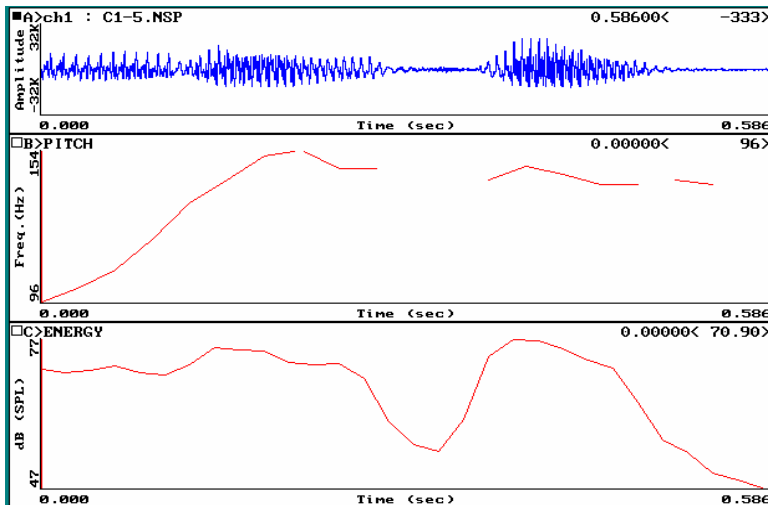

Gráfico 7

Onda complexa, frecuencia fundamental e intensidade de *Ourense-2* na realización do locutor

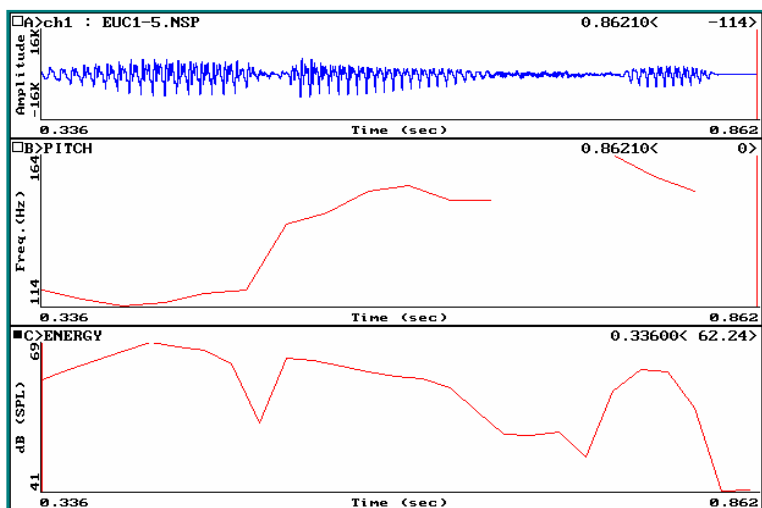

Gráfico 8

Onda complexa, frecuencia fundamental e intensidade de *Ourense-2* na realización do falante 5

Este tratamento incorrecto das vocais finais é moi corrente na linguaxe dos informativos, e neste mesmo Enunciado 3 poden encontrarse máis exemplos, como na palabra *comicios*, en final de grupo fónico e de período tonal:

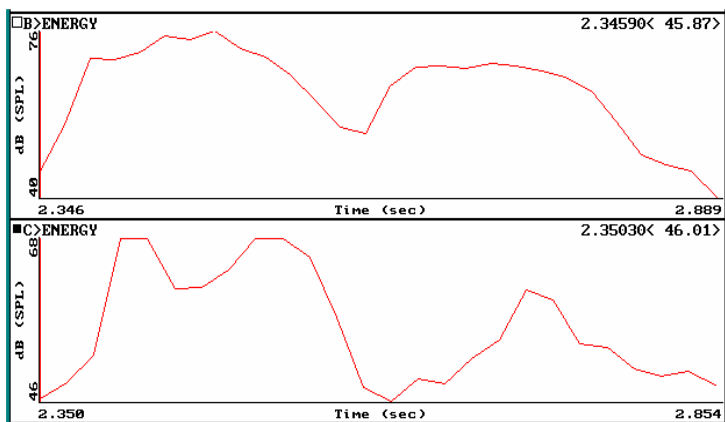

Gráfico 9

Curvas de intensidade de *comicios* nas realizacións do locutor (arriba) e do falante 5 (abaixo)

Outro tanto ocorre en *sesenta e cinco por cento*, nun contexto semellante. Obsérvase que, outra vez máis, a vocal átona final é máis longa da secuencia final *cinco por cento* na realización do locutor, pero non nas realizacións dos informantes:

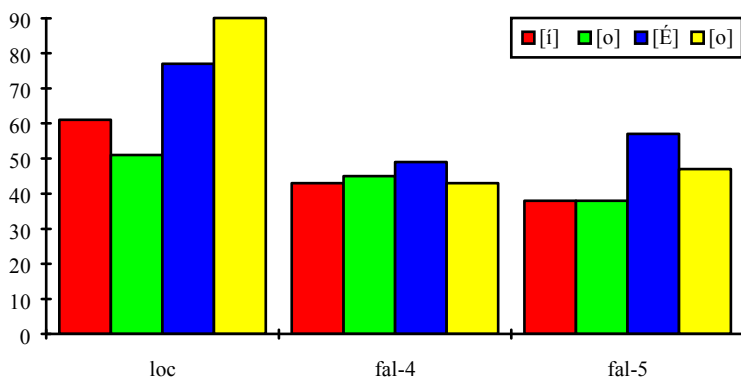

Gráfico 10

Duración en ms das vocais de *cinco e cento* na secuencia *cinco por cento*

Locutor e informantes tamén discrepan no reparto da intensidade entre estas catro vocais. Os galegofalantes inician unha gradación descendente a partir da vocal final de *cinco*, mentres que o locutor realiza como vocal máis intensa a tónica de *cento*, que tamén ten unha vocal final relativamente forte:

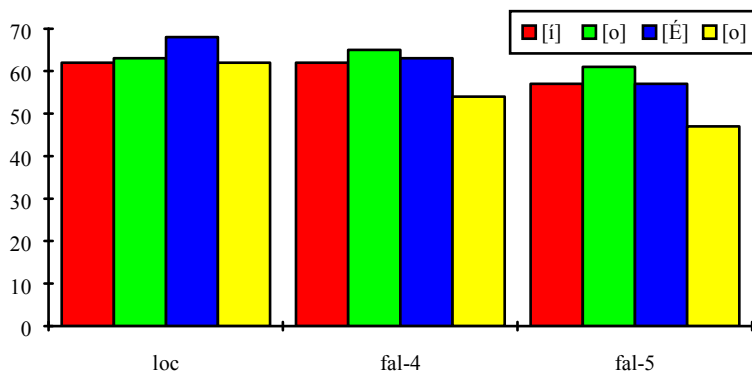

Gráfico 11

Duración en dB das vocais de *cinco* e *cento* na secuencia *cinco por cento*

Observemos agora o Enunciado 4, e en particular a secuencia *oitenta e nove* situada na fin dun semiperíodo ante pausa. Apréciase con claridade como a locutora segue unha liña tonal ascendente desde a vocal tónica de *oitenta* ata o final, mentres que as galegofalantes seguen outra estratexia diferente: a vocal final de *nove* lixeiramente superior ó da vocal tónica desta palabra, pero ambas teñen un F0 moito máis grave cá vocal tónica de *oitenta*:

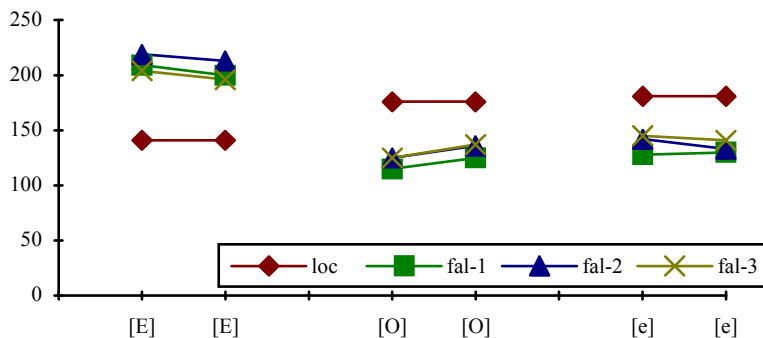

Gráfico 12

Esquema da frecuencia fundamental das vocais tónicas e da vocal final da secuencia *oitenta e nove*

Neste caso, a duración e a intensidade non presentan diferencias relevantes. Por outro lado a vocal tónica de *nove* é realizada pola locutora cun timbre que non é recoñecido como [ɔ] polos galegofalantes.

Esta situación non só se produce en programas informativos, nos que a necesidade de axustarse ó texto escrito e a presión de modelos fonéticos alleos ó galego poden contribuír a que o resultado lingüístico sexa sentido

como máis estraño ó galego. Tamén en programas de contidos máis lixeiros e, en principio, de expresión máis libre podemos atopar situacións semellantes.

Se observámo-lo enunciado exclamativo dunha locutora da Radio Galega (Enunciado 5) comprobaremos que non responde en absoluto ás pautas fonéticas do galego. Por unha parte, constatamos que, aínda que as galegofalantes poden realiza-la vocal final de *serpe*, ante pausa interna, cun ton medio máis elevado có da vocal tónica, ningunha delas a realiza con frecuencia ascendente, como si o fai a locutora:

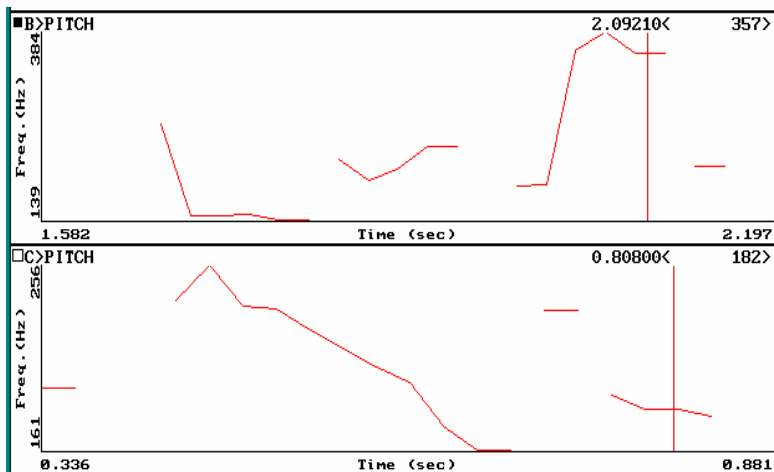

Gráfico 13

Frecuencia fundamental de *serpe* nas realizacións da locutora (arriba) e da falante 3 (abaixo)

Ademais, a vocal final de *serpe* é pronunciada pola locutora cunha duración notablemente maior cá vocal tónica precedente, de maneira contraria a como actúan mesmo a falante que imitou este exemplo con maior énfase:

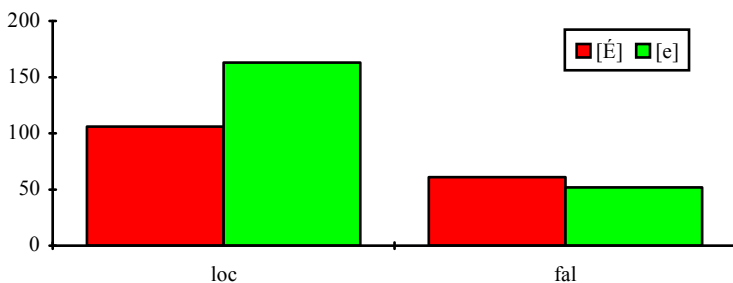

Gráfico 14
Duración en ms das vocais da palabra *serpe*

Na parte final do enunciado exclamativo (*Barcelona*) observamos con toda claridade unha curva tonal que nunca se encontra nestes enunciados en galego:

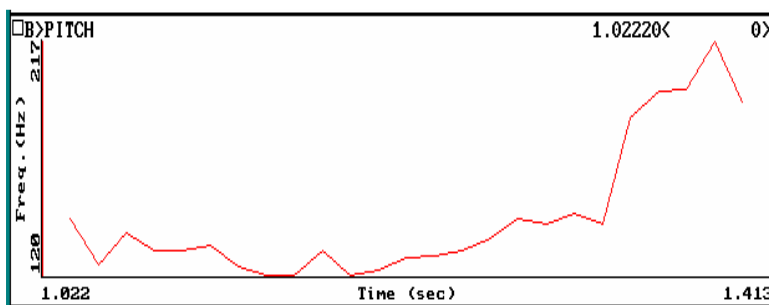

Gráfico 15
Frecuencia fundamental das tres sílabas finais de *Barcelona* na realización da locutora

Os poucos exemplos presentados aquí mostran que a situación do galego nos medios de comunicación oral é moi preocupante. Como se ve, o aspecto fónico da lingua utilizada por estes profesionais apártase nitidamente do galego. A maioría dos exemplos utilizados corresponde a RNE en Galicia, que posiblemente presente un índice de erros lingüísticos superior á media, entre outras razóns por carecer de servizos lingüísticos de apoio; pero non resulta nada difícil encontrar exemplos semellantes nas emisións da Radio Galega ou da TVG, como todos sabemos³. En

³ No IV Congreso da Asociación Internacional de Estudos Galegos, celebrado en Oxford en setembro deste ano 1994, presentei un estudo de certos aspectos da entoación de locutores da TVG, con resultados semellantes ós que se presentan aquí.

realidade, creo que podo atreverme a afirmar que a maioría dos locutores dos medios de comunicación orais en galego está nunha situación semellante. Aínda que as palabras son galegas, pode afirmarse que a mensaxe non chega en galego ós oíntes.

Podemos utilizar, como contraste, un exemplo de modelo fonético galego. Nun programa da mañá participaba un asesor lingüista da Radio Galega e da súa intervención entresacámo-la palabra *mariñeiros* en final de período tonal (nunha resposta: *Si, tamén o teñen os nosos mariñeiros*). Se escoitamos con atención a sílaba final decatámonos de que a vocal está totalmente enxordecida, como se ve con toda claridade no espectrograma:

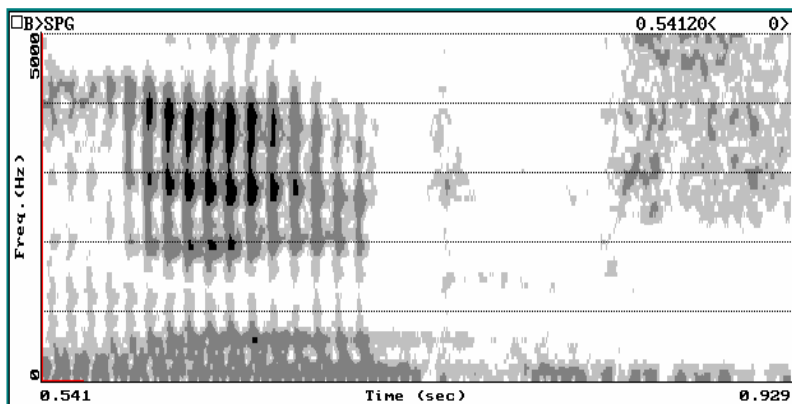

Gráfico 16

Espectrograma da secuencia final [ˈnɛjɾos] en *mariñeiros*

Xa Dámaso Alonso (Alonso 1972: 96-97) sinalaba a presenza de vocais finais enxordecidas no portugués familiar, pero ata o de agora nunca se fixo mención pública deste fenómeno en galego, aínda que é un feito fonético completamente normal e moi frecuente, incluso en xente que fala castelán con "acento" galego. Este trazo, non obstante, a penas aparece na lingua dos locutores.

3.3. *Vocais en contacto por fonética sintáctica*

O tratamento fonético das vocais finais en galego está en relación co comportamento observado nos encontros vocálicos por fonética sintáctica. No galego falado existe unha forte tendencia á contracción de certas secuencias de vocais finais e iniciais de palabras que quedan contiguas no discurso. Por citar algúns exemplos:

Está entre o millo: [eʃˈtãntɾoˈmiˌlo] ~ [eʃˈtãɛntɾoˈmiˌlo]

Aló embaixo: [aˈlõmˈbajʃo]

Traballou aí toda a vida: [traβa'kowa'itoða:'βiða]
Téñoo eu: ['tepo:'ew] (resulta estraño ['tepo:'ew])

Naturalmente, haberá que efectuar unha selección de entre as variantes posibles segundo o tipo de discurso e, fundamentalmente, segundo o ritmo con que se realice. Nun discurso máis formal ou elevado tenderá a haber menos contraccións, pero cun ritmo normal dirase:

Téñoo comprobado persoalmente: ['tepo:kōmproβ̞əpersoalmēnte]
Lévaoo o señor director: ['leβ̞oʝe'noɾð̞i'rektor]
Toda a vida o lembro así: ['toða:'βið̞ə'lēmbroa'si] ou
[toða:'βið̞ə'lēmbroa'si]
Deulle a súa opinión: ['dew'ɫa'suaopi'njōŋ]

Mesmo nun discurso formal non hai que "ler tódalas letras"; en galego non resulta natural pronunciar como hiatos as secuencias vocálicas de, por exemplo, *Este abrigo fixoo para o home de Andrea*.

Por outra parte, nun discurso máis informal pronunciarase, por exemplo:

A un lado e a outro: [ɔŋ'laðe:'owtro]
Enchera os petos: [en'ɫ̪erɔʝ'petoʝ]
Ía e viña de aquí para alí: ['ie:'βiɲaða'kipra:'li]
Canataba e bailaba: [kãŋ'taβ̞eβ̞aj'laβ̞a]

Nos medios de comunicación estes comportamentos fonéticos do galego normalmente non son tomados en consideración. En casos coma os que acabamos de mencionar, a tendencia xeral, en calquera tipo de rexistro, é a de pronunciar tódalas vocais que teñen representación gráfica, co que se consegue que os enunciados resultantes produzan un efecto de estrañeza e de falta de naturalidade.

4. Variedades xeográficas e modelo estándar

Unha vez trazada a fronteira entre o que é galego e o que non o é (para o que necesitamos unha descrición fonética máis precisa e detallada da que temos hoxe en día), cómpre abordar un segundo grupo de problemas para o establecemento dun modelo fonético de referencia. Estoutros problemas, de importancia moi secundaria respecto dos que acabamos de tratar, refírense á selección de formas de entre as variedades internas da lingua galega, especialmente das variedades diatópicas. Este proceso de selección afecta principalmente a fenómenos como a gheada, o seseo, a metafonía nominal ou a variación de timbre vocálico nalgunhas palabras.

Creo que é necesario advertir que, no tocante ás variedades internas, non entendo ese modelo como unha especie de "normativa fonética" que nos indique unhas pronuncias como correctas e outras como incorrectas,

senón que debería tratarse, ó meu entender, dunhas pautas de boa pronuncia que serían útiles no ensino da lingua a persoas non galegofalantes ou en certos ámbitos dos medios de comunicación oral, por exemplo.

A norma que vai funcionar como estándar lingüístico, tanto no referente á compoñente fónica coma noutros aspectos, non é "fabricada" por lingüistas, senón que é establecida pola sociedade, coas súas valoracións e tamén cos seus prexuízos, e ás veces en contra do criterio dos lingüistas prescristivistas. Polo tanto, debe terse en conta que, en último caso, sempre existe a opción de inhibirse e deixar que as cousas sigan o seu curso. Non obstante, considerando que o galego non tivo un desenvolvemento oral "normal" e que existen tamén serios problemas de interferencia co modelo fonético do castelán, como acabamos de ver, os lingüistas debemos contribuír na medida do posible á configuración dese modelo marcando algunhas liñas orientativas para a realización fonética das variedades cultas do galego.

Atendendo ó que acabamos de dicir, comprobamos que sobre algunhas das cuestións que a priori poderían ser postas en discusión existe xa unha decisión que parece concita-lo consenso dos falantes. Así, ás veces menciónase a existencia de dúas normas alternativas no que respecta á pronuncia con gheada ou sen gheada, con seseo ou sen seseo (Álvarez / Monteagudo / Regueira 1986: 27, 31), como dúas opcións en igualdade de condicións ou ben como unha cuestión aínda non decidida. Pero de feito xa parece que hai unha decisión social tomada con claridade a favor do galego con /g/, como se ve nos usos lingüísticos formais xerais no galego de hoxe, incluso naquelas persoas que utilizan a gheada na conversa informal. Pode aducirse que nesa actitude social seguen pesando os vellos prexuízos contra esta pronuncia, agravados pola escola e pola presión do castelán. Lembremos que xa Valladares (1970: 20) dicía: "Las geadas son inadmisibles, así en gallego, como en castellano, manera incivil de hablar"; tamén para Carballo (1979: 135) a gheada é un trazo dialectal "considerado como vulgarismo y rechazado por el gallego culto". Todos coñecemos anécdotas, chistes ou bromas baseadas na baixa consideración desa pronuncia. Independentemente da nosa opinión, da orixe deste fenómeno ou da súa xustificación lingüística, é un feito que a xeneralidade da poboación ten unha mellor consideración da pronuncia con /g/, e parece claro que un modelo exemplar de pronuncia ten que estar asentado no recoñecemento social. Algo semellante pode ser aplicado ó seseo. Outros casos son aínda máis claros, como a despalatalización de [j] en áreas do galego occidental ([ˈpejʃe] 'peixe'), un trazo que, por máis que sexa auténticamente galego nesas áreas, non pode ser asumido como propio do galego culto. Dado que ten que tratarse dun modelo que poida ser exemplar para toda a sociedade, independentemente da orixe etimolóxica ou da xustificación lingüística, debe estar asentado no recoñecemento social.

Por contra, outros aspectos da fonética galega non están tan marcados socialmente, de maneira que coexisten varias solucións en uso. Creo que, para estes casos, o criterio etimolóxico non debe se-lo decisivo, senón preferentemente a extensión de cada unha das formas e a súa valoración pola xeneralidade dos falantes (o que algúns chaman "a opinión pública lingüística"). Así ocorre coas variacións de timbre da vocal tónica /ɛ/~e/ e /ɔ/~o/, para as que cumpriría establecer distintas solucións, xa que as situacións a tratar son heteroxéneas.

a) Situacións de indecisión: dúas variantes amplamente estendidas e sentidas como normais polos falantes:

- I. [dẽnte] ~ [dẽnte], [tẽmpo] ~ [tẽmpo]
- II. [ɔlo] ~ [olo]
- III. [ela] ~ [ela], [da'kela] ~ [da'kela]

Nestes casos, hoxe por hoxe, non parece aconsellable recomendar unha das formas sobre a outra, por estaren ambas amplamente implantadas na fala e por non representaren ningún problema de comunicación, aínda que no futuro probablemente se opte por unha delas como máis representativa.

b) Palabras afectadas pola metafónica nominal, que produce paradigmas con variación do timbre da vocal tónica: [noβo / noβa]

Estas formas poderían ter un tratamento semellante ás do apartado anterior, xa que a variante con metafónica é propia dunha área minoritaria en canto á extensión territorial, pero non no número de falantes que a utilizan. Con todo, este fenómeno afecta hoxe ó vocabulario de maneira asistemática e minoritaria (moitas voces manteñen a vocal inalterada, como /bɛlo/, /θɛyo/ ou /sɛho/, etc.), e parece un fenómeno en recesión (danse procesos de recuperación de timbres). Isto fai máis recomendable a realización con vocal non alterada.

c) Hai substantivos masculinos que, seguramente por razón da mesma metafónica, aparecen na maior parte do territorio con vocal medio-pechada, coma [kɔpo], [mɔθɛyo], [ɛʃterko], [pɔto], etc. Esta debe se-la única forma aconsellada.

d) Os femininos abertos que aparecen en certos puntos do galego occidental non son representativos da realización normal galega: [mɛʃa], [pɛha], [bɔða].

e) Tampouco son pronuncias habitualmente recoñecidas como comúns algunhas que se restrinxen a áreas do galego oriental, coma o timbre de [pɔnte], [fɔnte], aínda que sexa o etimolóxico, ou a zonas do galego occidental, coma en [neβe].

Non fai falla insistir en que todas estas formas son plenamente galegas, pero nun modelo de lingua exemplar poden non ter todas elas a mesma consideración. A existencia dese modelo fonético tampouco debe entenderse como contraria á variedade dialectal. Temos que respecta-los falantes que din [pɔ̃nte] ou [neβe], pero un profesor de galego non pode propoñer esas realizacións como modelo para os nenos de Arzúa ou do Carballiño. Ou, por poñer outro caso, un profesor galegofalante de Outes non debe ensinalles ós nenos de Lugo que en galego *peixe* se pronuncia [pejse].

Un problema máis complexo é o timbre vocálico co que se adaptan as palabras entradas recentemente no idioma, na súa maioría cultismos. Este tipo de préstamos entra preferentemente por vía escrita, e dado que as grafías *e* e *o* son ambiguas respecto ó timbre da vocal, tódalas palabras novas que teñan esas letras na súa representación escrita admitirían potencialmente dúas posibles adaptacións, con timbre mediopechado e con timbre medioaberto.

Pero de feito non é así. Aínda que os datos con que contamos son insuficientes para facer afirmacións con valor xeral, observamos que tódolos galegos pronuncian *médico*, *léxico* con [ɛ] tónico e *módico*, *lójico* con [ɔ], e parece que é xeral a pronuncia con [e] / [o] noutras voces como *letra*, *probeta* ou *horizonte*, por exemplo. Isto indica que a adaptación fonolóxica destas palabras está regulada por regras.

Aínda que sería prematuro tratar de explicitar cales poden ser estas regras, constátase que as vocais *e*, *o* trabadas por consoante oclusiva son abertas, tanto en posición tónica coma átona pretónica (así en *técnico*, *óptimo*, *recto*, *texto*, *docto*, *snob*, *stop*, *robot*, etc.), pero os prefixos *extra* e *ex* normalmente pronúncianse con [e]. Por outra parte, tamén tendemos a adaptar con vocal semiaberta as esdrúxulas, calquera que sexa a estrutura da sílaba tónica: *tónica*, *célebre*, *centésimo*, *recóndito*, *acróstico*, *doméstico*, etc. Non obstante, algunhas palabras discrepan dese comportamento, coma *céspedede* [e], e outras seguen distintas adaptacións segundo os falantes: *pirómano*, *horóscopo*, e algunhas outras, con [o] ou [ɔ].

Sábese que tamén se producen distintas adaptacións de timbre nou-tros substantivos de acentuación grave, como *prosa*, *tomo*, *sistema*, *progreso*, *Venus* (con vocal medioaberta ou mediopechada), entre outras, sen que sexa posible polo de agora establecer cal é a razón desa dobre adaptación nestas palabras e sen que coñezámo-la extensión de cada unha das variantes.

Nesta situación, parece claro que urxe realizar un estudio particular sobre a adaptación do vocalismo nos cultismos e nas palabras novas antes de poder pronunciarse sobre a forma que podería recomendarse para o galego común.

5. Conclusións

Aínda que os problemas debidos á variación interna son importantes, non hai que perder de vista o feito de que as diverxencias que causan perturbacións na recepción do galego oral actualmente son as producidas por descoñecemento do idioma e, fundamentalmente, por interferencia co castelán.

Ante o galego falado por algúns persoeiros hai falantes que reaccionan negativamente, e algúns opinan que, para falar tan mal o galego, mellor sería que falasen en castelán. Non comparto esa apreciación. Creo que debemos felicitarnos de que figuras destacadas da sociedade utilicen o galego, aínda que teñan algunhas deficiencias fonéticas ou doutro carácter.

Pero esas deficiencias non son desculpables de ningunha maneira nos profesionais da palabra (locutores, actores) e menos aínda nos profesionais da lingua (profesores). Para estes profesionais non serven desculpas baseadas na orixe social castelanfalante nin de ningún outro tipo. Calquera pode comprender que para presenta-los informativos da televisión francesa é imprescindible falar ben o francés, e se non se dispón da competencia lingüística requirida non se pode ser presentador da televisión francesa.

Ningunha razón pode xustificar que tantos profesionais dos medios de comunicación teñan un dominio tan deficiente do galego oral, e o que é peor, que tras anos de exercicio da profesión sigan facendo gala da mesma incompetencia lingüística. Polo que parece, os responsables deses medios non consideran necesario que os locutores coñezan o código no que pretenden comunicar, aínda á conta de que esa comunicación se vexa pexada por continuos erros lingüísticos. Tampouco os órganos encargados da normalización lingüística se mostran interesados por este problema nin parece que teñan intención de tomar ningunha iniciativa para que esta situación mellore significativamente.

Polo tanto, a situación que estamos presenciando resulta especialmente grave en canto que non se percibe que exista unha conciencia clara da necesidade de utilizar un patrón fonético auténticamente galego. Mesmo algúns licenciados e estudantes de galego non consideran tan importante saber pronunciar ben o galego como para molestarse en aprendelo con propiedade. Tómanse clases particulares de fonética inglesa, de fonética francesa, pero ¿cantos estudantes están dispostos a asistir a clases de fonética galega?

Por outra parte, ese modelo de pseudogalego pode empezar a presentarse como o modelo culto e urbano, por oposición ó galego "da al-

dea". A cuestión latente no fondo é a necesidade de certos sectores sociais que se desenvolven en galego en medios urbanos de distanciarse da variedade rural da lingua. E na súa vertente máis forte, segue estando, aínda que de maneira máis atenuada, o vello prexuízo de lingua galega = lingua vulgar, rural, inculta, pobre. Tal vez por iso os responsables dos medios de comunicación prefiran locutores que teñan pouco "accento" galego. Esta situación será difícil de modificar de maneira substancial se o proceso de normalización non continúa avanzando de maneira decidida, se o galego non recupera o prestixio que aínda non ten ós ollos dunha boa parte da nosa sociedade. Se a pronuncia e a entoación propiamente galegas se continúan sendo valoradas como vulgares ou pouco recomendables por unha parte minoritaria, pero socialmente predominante, da nosa sociedade, non se poderá implantar un galego auténtico nas nosas cidades nin nas nosas vilas.

Cómpre ter en conta que en tódalas linguas de cultura entre os diferentes niveis de lingua existen diferencias que afectan tamén á fonética. Son precisamente trazos fonéticos os que a miúdo serven para distinguir unha variedade vulgar dunha variedade culta. E resulta evidente que necesitamos unha variedade culta do galego, capaz de ser tomada como modelo por persoas de toda extracción social e de calquera nivel de formación. Desde este punto de vista non parece adecuado pedirlle a un científico que pronuncie as súas conferencias imitando a pronuncia dun labrador. Pero tamén é igual de claro que o tecnolecto do científico e a lingua coloquial do labrador teñen que ter en común todos aqueles trazos que permiten identificalas como variantes dun mesmo sistema lingüístico. É dicir, non podemos crear unha variante culta polo procedemento de desnaturaliza-la lingua, de privala dos seus elementos definatorios, característicos. Existen uns límites que non se poden traspasar, porque se non xa non se está falando galego. A isto é o que me refiro ó falar de autenticidade.

E dentro do respecto a esa autenticidade, temos que saber delimitar unha serie de modelos capaces de cubri-las novas necesidades e usos, xa que na fonética debe producirse unha diversificación coma a que se está a producir na lingua escrita. Neste sentido, debemos avanzar propostas, sempre coa conciencia de que en definitiva será a sociedade co seu uso a que determine cal será a configuración fonética dos distintos modelos de galego. Pero sempre sen introducirmos elementos espurios. Desá maneira poderemos formar unha lingua de cultura rica, flexible, digna e auténtica.

Referencias

- Alonso, D. (1972): "Vocales finales", in *Obras completas*, vol. 1: *Estudios lingüísticos peninsulares*. Madrid: Gredos, pp. 91-98.
- B[lanco] Carril, R. (1973): "Notas de entonación gallega", *RFE* 56, pp. 95-101.
- Carballo Calero, R. (1979): *Gramática elemental del gallego común*. Galaxia: Vigo, 1966, 1979⁷.
- González González, M. / Regueira Fernández, X. L. (1994): "Estudio acústico das vocais tónicas galegas en posición fonética normal", in R. Lorenzo Vázquez (ed.): *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Santiago, 1989)*. Vol. 6. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, pp. 141-179.
- Hermida, C. (1992): *Os precursores da normalización: defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1861)*. Vigo: Xerais.
- Porto Dapena, J. A. (1977): *El gallego hablado en la comarca ferrolana*. Anexo 9 de Verba. Santiago.
- Valladares Núñez, M. (1970): *Elementos de gramática gallega*. Ms. de 1892. Vigo: Galaxia.

Apéndice

Enunciado 1 (RNE-G):

E Burela despide esta fin de semana uns 400 mariñeiros que nos próximos días saen á costeira do bonito. Son en total tres días de festas, onte, hoxe e mañá, cun presuposto de catro millóns de pesetas.

Enunciado 2 (RNE-G):

36 son os representantes que Galicia vai elixir mañá no Congreso dos Deputados e 16 os senadores cos que contaremos na próxima lexislatura. Na cámara alta haberá catro representantes por provincia, un número sempre fixo, pero no Congreso o número de elixidos varía en función da poboación.

Enunciado 3 (RNE-G):

Do total de persoas con dereito a voto, 97.402 corresponden ó concello de Ourense, e o resto ós outros 91 municipios que conforman a provincia. Non todos eles terán necesariamente que achegarse ós colexios electorais, xa que logo preto de 4.000 persoas exerceron o seu dereito votando por correo. E xunto a eles, máis de 22.000 emigrantes, naturais de Ourense, teñen dereito a participar nestes comicios. En canto ó índice de participación, como datos orientativos, cabe cita-las eleccións xerais de 1986, nas que votou o 51,51 % dos ourensáns, e as de 1989, nas que o fixo o 55,65 %. O número de electores inscritos (...).

Enunciado 4 (RNE-G):

As mesas en toda a provincia ascenderán a 549 e as urnas dispostas para acoller os votos serán 1300. Nas pasadas eleccións xerais do ano oitenta e nove, votou o 60,68 % do censo total.

Enunciado 5 (RG):

Por certo, que en Barcelona deben estar sorprendidos os membros da Policía Municipal. Fixense vostedes: ¡A Policía Municipal atopou unha serpe, de un metro de lonxitude, debaixo dun vehículo aparcado nunha rúa de Barcelona!